УДК 372.3.+37.013.42

Леся Карнаух

СІМ'Я ЯК ЧИННИК СТАТЕВО-РОЛЬОВОЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ В РЕАЛІЯХ СЬОГОДЕННЯ

Нові трансформаційні процеси у світовій спільноті, складні соціально-економічні перетворення в українському суспільстві призвели до зміни демографічної ситуації, культурних та духовних цінностей, уявлень про сім'ю як чинника статево-рольової соціалізації дітей. В умовах швидкозмінного соціального середовища підлягають глибшому осмисленню традиційні погляди щодо специфіки впливу та функцій сім'ї на процес статево-рольової соціалізації старших дошкільників.

Проблема статево-рольової соціалізації підростаючого покоління знаходить відбиття в нормативно-правових документах України: Законах України «Про освіту», «Про забезпечення рівних прав та можливостей чоловіків та жінок», «Про дошкільну освіту»; Базовому компоненті дошкільної освіти.

Теоретичне осмислення статево-рольової соціалізації старших дошкільників як складової педагогічного процесу, вивчення форм, методів її практичної реалізації як педагогічної мети поступово дедалі більше привертають увагу науковців. Помітний доробок у галузі аналізу соціально-педагогічних аспектів цієї проблеми належить таким дослідникам, як Г. Васильченко, С. Гузенко, С. Гришак, Д. Ісаєв, М. Кле, С. Ковальов, М. Ткалич. Проблема статево-рольової соціалізації підлітків і школярів вивчалася в дослідженнях таких науковців, як: А. Аблітарова, А. Аніщук, Л. Бобак, Ю. Бурцева, О. Вічева, С. Вихор, Д. Міньков, В. Каган, А. Корінна, Л. Олійник, А. Шевченко. Різні аспекти соціалізації індивіда і впливу сім'ї на її перебіг висвітлюються у працях І. Беха, М. Лукашевича, Т. Кравченко, І. Рогальської. Відповідно до сучасних досліджень дитина, пізнаючи соціальний світ, не лише стає сама особистістю, а й практично та духовно перетворює довкілля й водночас розвиває саму себе, реалізує свої прагнення та ідеали.

Слід зазначити, що зростання інтересу сучасних науковців до проблеми статево-рольової соціалізації старших дошкільників та впливу на цей процес сім'ї, на нашу думку, зумовлене і тим, що зміни, які відбуваються в нашому суспільстві, впливають на всі складові й хід соціалізації молодого покоління.

Ми погоджуємося з думкою Т. Кравченко про те, «що прискорення темпів соціальної динаміки, перетворення старих і виникнення нових соціальних структур, трансформація соціальних ідеалів і цінностей неминуче зададуть нові параметри перебігу статево-рольової соціалізації, висуваючи перед суб'єктом нові вимоги щодо формування нових моделей соціальної поведінки, конструювання індивідуальної системи цінностей особистості» [5, с. 23]. На сучасному етапі розвитку суспільства, вважає

О. Матвієнко, відбувається загострення та розширення межі відчуження між батьками і дітьми [8, с. 14]. У складних умовах перехідної доби суспільства назріла проблема пошуку нових форм роботи щодо статево-рольової соціалізації особистості в умовах сім'ї.

Тому мета статті полягає у розкритті специфіки впливу сім'ї на статево-рольову соціалізацію старших дошкільників у сучасних умовах сьогодення.

Першим природним чинником соціалізації для дитини виступає сім'я, яка упродовж усього життя є тим мікросередовищем, на тлі якого відбувається її особистісне та статеве формування. Адже статево-рольова соціалізація в родині забезпечує становлення психологічної статі та формування адекватних статево-рольових уявлень, засвоєння статевих ролей та цінностей, стимулює процес ідентифікації дитини з особистістю своєї статі, передусім – із майбутньою роллю батька і матері По своїй суті – статево-рольова соціалізація – це процес цілеспрямованої взаємодії та впливу на дітей задля формування у них психології статі, засвоєння соціокультурних цінностей, які обумовлюють більшість особливостей статево-рольової поведінки.

Основними чинниками статево-рольової соціалізації дітей є батьки та інші члени сім'ї (дід, баба, брат, сестра) та однолітки Батьки – найближчі й найрідніші люди, за допомогою яких дитина задовольняє потреби в психологічній захищеності, емоційному спілкуванні, які залучають її до різних видів соціальної взаємодії. Гармонійна повна сім'я сприяє становленню психологічної статі та ідентифікації дитини з особою своєї статі, передусім – із батьком або матір'ю [9, с. 36].

Згідно з таким розумінням природи людини М. Лукашевич зазначає, що: «поведінка дитини і її діяльність, формування всіх психічних функцій нерозривно пов'язані з найближчим навколишнім середовищем і зумовлюється ним» [7, с. 55]. Дитина в сім'ї «приміряє» себе до суспільства, а це, своєю чергою, стимулює її соціальну активність. При цьому, поведінка дорослої людини сприймається дитиною як зразок для наслідування. Отже, важливе значення у статево-рольовій соціалізації старших дошкільників відіграють дитячі уявлення про позитивні зразки поведінки батьків.

Водночас, на статево-рольову соціалізацію дитини, на нашу думку, здійснює неабиякий вплив домашня атмосфера: стиль взаємовідносин у сім'ї між батьками, психологічний клімат, ставлення дорослих до різних подій, до інших людей. За допомогою батьків маленька дитина задовольняє потреби в психологічній і фізичній захищеності, емоційному спілкуванні, дізнається про правила поведінки серед людей протилежної статі. Великого значення сучасними науковцями (А. Аблітарова, А. Аніщук, Д. Міньков, А. Шевченко) надається стосункам матері і дитини, досвіду спільної діяльності, спілкуванню батьків з дітьми, які стимулюють індивідуальність дитини відповідно статі та розвивають образ майбутньої сім'ї у старшого дошкільника.

Хлопчик, як би він не любив свою маму, наслідує насамперед батька. Те саме відбувається з дівчинкою – за всієї любові до тата вона ототожнює себе зі своєю мамою. Шляхом ідентифікації себе з батьками у дітей формується ставлення до чоловіків і жінок та засвоюються норми міжстатевого спілкування. Цілком очевидним є те, що соціалізація старших дошкільників є статево зорієнтованою.

Батьки підтримують типову для певної статі поведінку хлопчиків та дівчаток і виявляють негативне ставлення до проявів моделі поведінки іншої статі.

Під впливом сім'ї в дитини формується свідоме ставлення до себе як до самостійної особистості, рівної з іншими людьми, відбувається становлення позитивного образу «Я», виникає почуття гідності та власної значущості серед інших людей. Проекція на «світ людей», на думку А. Богуш, є діяльністю, що допомагає дитині засвоїти норми людських взаємовідносин та включає дитину в систему цих відносин поза межами сім'ї [3, с. 140].

Сім'я, на думку С. Литвиненко, може детермінувати розвиток особистості, сприяючи саморозвитку як на свідомому, так і на підсвідомому рівнях, а може і негативно відображатися на процесі статево-рольової соціалізації дитини старшого дошкільного віку [6, с. 217].

Багато дітей виховується у неповних сім'ях. «Фемінна педагогіка» сім'ї ускладнює формування адекватних статево-рольових уявлень і маскулінної статево-рольової ідентифікації хлопчиків, гальмує засвоєння «чоловічих» статевих ролей і цінностей. Малюк, який виростає без батька, з часом виявляє риси жіночості. Чоловічі риси у нього можуть бути відсутніми через надмірну опіку матері. Відсутність батька також може привести до серйозних порушень психічного розвитку дитини, зниження її соціальної активності, деформацій особистості і порушення процесу статево-рольової ідентифікації, і навіть до різних відхилень у поведінці і стані психічного здоров'я. Психологи вважають, що хлопчики, яких виховує лише мати, засвоюють жіночий тип поведінки або створюють собі далеке від реальності уявлення про чоловічі моделі взаємодії, що в подальшому призводить до труднощів у подальших стосунках з іншою статтю. Часто такі хлопчики вульгаризують мужність, додаючи своїй поведінці агресивності, грубості, запальності як ознак чоловічого стереотипу поведінки. В процесі дорослішання ці хлопці виявляються менш соціально зрілими, ніж їхні однолітки із благополучних сімей.

Відсутність батька позначається і на статево-рольовій соціалізації дівчаток. Адже статево-рольова соціалізація дошкільників різної статі вимагає наявності як жіночого, так і чоловічого прикладу. Якщо з дитиною залишається батько протилежної статі процес статевої ідентифікації уповільнюється та ускладнюється.

У неповних сім'ях питанню виховання дитини необхідно приділяти значно більше уваги, оскільки відповідальність за різнобічний гармонійний розвиток особистості лягає на плечі одного з батьків [9, с. 27].

Несприятливий емоційно-психологічний клімат у сім'ї також негативно позначається на статево-рольовій соціалізації дітей обох статей, але особливо небезпечним він є для статево-рольової орієнтації хлопчиків.

Водночас слід вказати, що вмотивована відсутність одного з батьків впливає менш негативно на розвиток дитини, ніж агресивний характер взаємин між батьками. Адже, як вже зазначалося, виховний вплив мають не тільки слова батьків, а й атмосфера у сімейному колі.

Не тільки біологічні відмінності статі, а й культурні традиції виховання дитини визначають те, як майбутні чоловіки і жінки будуватимуть свою родину. Важливе значення має ідентифікація хлопчика з батьком, а дівчинки з матір'ю [9, с. 27].

Одночасне сприймання обох батьківських ролей забезпечує усвідомлення закономірностей та особливостей різностатевого спілкування та виробляє навички побудови та урегулювання гармонійних стосунків між статями. Психологи довели, що у дівчаток із неповних сімей менше шансів в дорослому віці розуміти своїх чоловіків та синів, прогнозувати їхню поведінку і бажання, ніж у дівчаток із повних благополучних сімей [10, с. 38].

Аналізуючи вплив батьків на статево-рольову соціалізацію старших дошкільників слід відзначити вплив братів і сестер на означений процес. За дослідженнями Л. Яценко, значний вплив на процес формування статевої ідентифікації відіграють старші брати і сестри. Л. Яценко відмічає, що старша сестра більше впливає на меншу сестру, так і старший брат – на меншого, оскільки малюки віддають перевагу одностатевому спілкуванню і легше ідентифікують себе з одностатевими родичами. Зокрема, приклад брата допомагає хлопчику ідентифікувати себе з роллю батька, що полегшує процес статево-рольової типізації поведінки за чоловічим типом. Таким чином майбутні жіночість та мужність старших дошкільників обох статей визначаються структурою батьківської сім'ї, родинними моделями поведінки, очікуваннями батьків та психологічним кліматом, стилем спілкування в родині [10, с. 40].

Однак сім'я може як сприяти процесам статево-рольової соціалізації дитини, так і стримувати їх. У сучасних умовах, за визначенням С. Литвиненко, прогнозовано змінилися культурно-історичний спосіб життя сім'ї і структура суспільства, нормативні типи особистостей, усталені засади ставлення до дитинства і дитини зокрема [6, с. 215]. Це можна пояснити тим, що сьогодні українське суспільство переживає низку процесів і явищ, які негативно впливають на процес статево-рольової соціалізації дітей в сім'ї. До таких явищ насамперед потрібно віднести слабкість морально-етичної системи сучасного суспільства.

Соціально-моральна анемія завжди була характерною рисою кризових періодів суспільства, але сьогодні розміри та швидкість її розповсюдження, які пов'язані з такими соціальними хворобами, як агресивність, егоїзм, цинізм і апатія, вже становлять реальну загрозу для всіх сфер життя української сім'ї. За визначенням О. Кононко, «нашим

дітям випало жити на зламі епох, бути свідками криз, боротьби батьків за виживання, занепаду моральних цінностей, насадження культу фізичної сили, зброї як атрибуту підсилення «Я». Буття сучасних дітей набуло дорослого забарвлення, наповнилося непритаманними йому проблемами, образами, лексикою, видами діяльності, сюжетами ігор» [2, с. 5]. Як наслідок, психологи і педагоги констатують факти катастрофічного зниження емоційних зв'язків між поколіннями. Між батьками і дітьми не виникають близькі довірливі стосунки, зникають спільні форми діяльності, необхідні для повноцінного процесу статево-рольової соціалізації.

Ми поділяємо тривогу О. Матвієнко, яка застерігає, що «некерованість та різноголосність впливу мікросередовища може призвести до формування багатьох антисоціальних рис, які ведуть до відхилень у поведінці і можуть відігравати негативну роль у статево-рольовій соціалізації» [8, с. 8]. Адже вибір дитиною певної моделі статево-рольової поведінки зумовлюється різноманітністю зразків, схем, варіантів, ритуалів, які вона спостерігає в сім'ї, а також характером її спілкування з носіями цих моделей – дорослими людьми. Дитина, як зазначає О. Кононко, «заражається» їхнім способом поведінки, копіює його та прагне аналогічним чином відтворити в такій же ситуації [4, с. 175].

Інша особливість, що характеризує сучасні українські сім'ї, – це їхня стратифікація, тобто розшарування за матеріальними статками на багатих і бідних [1, с. 10]. Кількість бідних сімей, за статистичними даними, що представила Л. Якименко, становить 96 %, а багатих – лише 3 % від загальної кількості населення. І лише 1 % населення балансує між стабільним економічним становищем та відсутністю такого [9, с. 4]. У складних економічних умовах, коли найважливішим для людей є фізичне виживання, вироблення «захисної реакції» виступає домінантою у суспільній взаємодії людей. Важкі матеріально-побутові умови життя, низький культурно-освітній рівень та конфліктність у сім'ї, пов'язані з матеріальними негараздами, негативно позначаються на процесі статево-рольової соціалізації дітей старшого дошкільного віку, демонструючи перед ними суперечливі моделі спілкування батьків.

Таким чином, процес соціального розвитку дитини починається з раннього дитинства й відбувається у певному соціальному середовищі. На дитину впливають батьки, родичі й інші люди, з якими вона спілкується як соціальні інституції соціалізації. Усі ці чинники – сходинки всесвіту людських стосунків, що постійно розширюються, у орбіти яких включена особистість. Для дитини, що соціалізується, відповідними еталонами соціального середовища є сім'я та найближче оточення.

Отже, сім'я може як сприяти процесу статево-рольової соціалізації, так і стримувати її. За умови відповідності соціального середовища соціальним потребам дитини, процес статево-рольової соціалізації дитини відбувається ефективно. У випадку несприятливих впливів найближчого оточення процес статево-рольової соціалізації дитини хоча й відбувається, але при цьому набуває рис нестабільності, соціальної малоцінності. Сім'я,

а саме взаємодія між чоловіком і жінкою є прикладом для майбутньої статево-рольової соціалізації дитини. Саме від цього прикладу залежить, що зможе винести дитина для побудови власної сім'ї [9, с. 27]. Дитина успішно проходитиме всі етапи статево-рольової соціалізації за наявності відповідного соціального мікросередовища, цілеспрямованого виховання і навчання в умовах сім'ї та дошкільного навчального закладу, що і стане предметом нашого подальшого дослідження.

Результатом педагогічного впливу в процесі статево-рольової соціалізації дітей є статево-рольова соціалізованість, яка кваліфікується вмінням сприймати статеві стереотипи та цінності, застосовувати стандартні мовленнєві конструкти, жести, символи, які характерні для представників певної статі, сформованості відповідного статевого типу особистості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бєлєнька Г. В. Стратифікація суспільства та діти в ньому / Г. В. Бєлєнька // Дошкільне виховання. – № 6. – 2006. – С. 10–12.
2. Дитина в кризовому соціумі: як її розуміти і виховувати / упоряд. Л. Шелестова – К. : Ред. «Загальнопед. газети», 2004. – 128 с. – (Б-ка «Шкільного світу»).
3. Діти і соціум: особливості соціалізації дітей дошкільного та молодшого шкільного віку : монографія / А. М. Богуш, Л. О. Варяниця, Н. В. Гавриш, І. П. Печенко / за заг. ред. Н. В. Гавриш. – Луганськ : Альма-матер, 2006. – 368 с.
4. Кононко О. Л. Соціально-емоційний розвиток особистості (в дошкільному дитинстві) : навч. посіб. [для вищ. навч. закладів] / О. Л. Кононко. – К. : Освіта, 1998. – 225 с.
5. Кравченко Т. В. Соціалізація особистості й соціальне середовище / Т. В. Кравченко // Теоретико-методичні проблеми дітей та учнівської молоді : зб. наук. пр. – Вип. 9. – К., 2006. – Кн. 2. – С. 23–29.
6. Литвиненко С. Дитина і середовище : проблеми взаємодії / С. Литвиненко, В. Ямницький // Гуманітарний вісник Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди : науково-теоретичний часопис. – 2003. – Випуск 3. – С. 215–220.
7. Лукашевич М. П. Соціалізація. Виховні механізми і технології : навч.-метод. посібник / М. П. Лукашевич – К. : ІЗМН, 1998. – 112 с.
8. Матвієнко О. Основи виховання моралі у молодших школярів / О. Матвієнко. – К. : Стилос, 1999. – 232 с.
9. Олійник Л. М. Статеве виховання : навчальний посібник з питань здійснення статевого виховання дітей від народження до юнацького віку / Л. М. Олійник. – Миколаїв : ПП «Прінт-Експрес», 2010. – 112 с.
10. Яценко Л. В. Гендерні особливості підготовки старшокласників до сімейного життя : навчально-методичний посібник / Л. В. Яценко, В. Г. Постовий – Корсунь-Шевченковський : ФОП Майдаченко І. С., 2007 – 257 с.